

«Vuschs da la Svizra» – reediziun da registraziuns istoricas fatgas per la Landi 1939

■ 34 texts dialectals da 21 chantuns – per gronda part recitads dals auturs e da las auturas – preschentan la diversitad linguistica da la Svizra e las tradiziuns da raquintar da las differentas regiuns dal pajais. L'onn 2012 ha l'Archiv fonografic da l'Universitad da Turitg rendi accessiblas las registraziuns istoricas, fatgas per l'Exposiziun naziunala dal 1939, en furma digitala. Sut il titel «Vuschs da la Svizra» reviva uschia il sun dals dialects da la Svizra tudestga, dals patois da la Svizra romanda, dals dialects dal Tessin sco er dals idioms rumantschs d'avant passa settant'onn. Ils texts vegnan accompagnads d'ina translaziun e d'ina transcripziun fonetica. I suonda ina furma levmain scursanida da la prefaziun dals editurs Elvira Glaser e Michele Loporcaro sco er da las remartgas introductivas tar la reediziun da la part rumantscha ch'è vegnida tgrada da Matthias Grünert. Quests texts dattan invista en la genesa da las registraziuns originalas e da lur reediziun.

Prefaziun

Ils trais elements da las «Vuschs da la Svizra»

Ils texts e las registraziuns cuntegnidas en la reediziun entitulada «Vuschs da la Svizra» preschentan ed illustreschan la diversitad linguistica da la

Svizra, creschida istoricamain, uschia sco ch'ella sa mantegna per gronda part fin ussa. Sper in seria d'exempels da dialects da la Svizra tudestga chatt'ins trais texts dialectals dal Tessin, quatter texts rumantschs – dal l'Engiadina, da la Surselva e dal Surmeir – e quatter perditgas dals patois da la Svizra romanda ch'èn quasi svanidis ozendi.

Ils dus discs permettan da tadlar ils texts ch'ins po persequitar en il cudesch accompagnant pled per pled en notaziuns convenziunals bain legiblas. Daspera chatt'ins mintgamai ina translaziun tudestga, taliana u franzosa che gida persunas che n'èn betg famigliars cun il dialect respectiv a chapir il cuntegn. En las annotaziuns al pe da la pagina vegnan furnidas ulteriuras infurmaziuns che includan, sper explicaziuns dal cuntegn, commentaris davart particularitads da la lingua.

Ultra da quai èn vegnidat fatgas transcripziuns foneticas scientificas tenor las normas da l'Alfabet fonetic internaziunal (IPA) che duain render accessiblas las registraziuns oravant tut a scienzists che n'èn betg versads en las relaziuns dialectalas da la Svizra. Questas transcripziuns vegnan preschentadas en in carnet agiuntà uschia ch'ins las po leger tgusch sper ils texts reproducids en il cudesch.

L'ediziun originala dal 1939

La schelta da texts e las registraziuns istoricas respectivas sin plattas da gummalacca derivan d'ina publicaziun da l'Archiv fonografic da l'Universitad da Turitg da l'onn 1939 entitulada «*Stimmen der Heimat*», edida a chaschun da l'Exposiziun naziunala svizra dal 1939 e deditgada «als Svizzers a l'Estier». Sco la «Landi» dal 1939, famosa fin oz, è questa publicaziun l'expressiun d'in moviment politic-cultural da quel temp, enconuscent sco «defensiun spiertala dal pajais». Quella era sa sviluppada en consequenza dals eveniments da l'Emprima Guerra mundiala e promoveva valurs resen-

Cuverta da la reediziun dal 2012.

tidas sco specificas per la Svizra. Ella permeteva cunzunt er ina distincziun envers la Germania nazistica. Numerusas particularitads culturalas e politic-istoricas servivan lura per suttastrigiar l'autonomia naziunala. En la Svizra tudestga, nua che questa distincziun da l'exteriur correspundeva ad in grond basegn, vegnivi insisti sin las relaziuns linguisticas spezialas dal pajais. D'ina vart manegiav'ins cun quai il diever general dal dialect en la part tudestga, da l'autra vart la quadrilinguitad ch'è daventada da lez temp in simbol d'identificaziun general. Be gist l'onn 1938 era il rumantsch vegni declerà lingua naziunala en ina votaziun dal pievel. En il pled sin via da la publicaziun dal 1939, ch'è marcà dal spiert dal temp, menziunescha Karl Meyer, quella giada professor d'istorgia medievala a l'Universitad da Turitg, «la convivenza paschiva da nossas quatter linguas naziunals» ch'el lauda, ensem cun ils multifars dialects, sco caracteristica genuinamain svizra.

Sch'ins abstrahescha da la retorica naziunala da l'epoca en ils texts accompagnants, permetta la schelta bain ponderada da registraziuns ina buna survista da las cuntradas linguisticas da la Svizra. Ils documents èn dentant er remartgabels perquai ch'igl è gartegià als quatter responsabels – prof. Eugen Dieth per las registraziuns da la Svizra tudestga, prof. Louis Gauchat per quellas da la Svizra romanda, dr. Oscar Keller per quellas dal Tessin e dr. Andrea Schorta per quellas dal Grischun rumantsch – d'involver in seria da personalitads enconuscentas da l'epoca. Uschia è la publicaziun in document istoric er en quest regard. Infurmaziuns davart ils pledaders e las pledadras ch'ins auda sin ils dus discs, sco er infurmaziuns davart ils texts ch'èn da tempra fitg variada en quai che riguarda la furma ed il cuntegn, chatt'ins en las introducciuns a las secziuns deditgadas a las differentas regiuns linguisticas.

Las vuschs da blers pledaders involvids eran vegnidat registradas gia pli baud per la collecziun da l'Archiv fonografic. Ins ha decidì da recurrer tant sco pussaivel a tals pledaders cumprovads per betg ristgar in retard dal project che stueva esser terminà per l'avertura da l'Exposiziun naziunala. Per ina tala occasiun prestigiosa vulev'ins er profiter da la tecnica la pli avanzada e trair a niz spezialmain la tecnica dal microfon electric sviluppada a la fin dals onns 1930. Empè da duvrar, sco fin lura, in'atna apparatura da registraziun, ha la cumisiun da gestiun da l'Archiv fonografic decidì da dar l'incumbensa per la registraziun al studio professional da l'interpresa Hug a Turitg. Per part han ils pledaders e

las pledadras stui viajar a Turitg duas giadas, perquai che la tecnica da registraziun era ordvart delicata, uschia ch'intginas registraziuns n'ademplivan betg las pretenziuns da qualitat suenter l'emprima tentativa. La tecnica da lez temp metteva er terms stretgs a la durada da las registraziuns. Cunquai che las plattas da gummalacca avevan ina spertadad da 78 rotaziuns per minuta e las chavas n'eran anc betg uschè spessas sco sin las plattas da vinil da pli tard, vegnivan recitads texts u parts da texts che duravan maximalmain 3½ minutas e ch'occupavan uschia ina vart d'ina platta. Sulettamain per la Marcheballade da Georg Thürer èn vegnidat investidas duas varts d'ina platta.

A la fin han las registraziuns pudì vegnir terminadas ad ura per l'avertura da l'Exposiziun naziunala, nua ch'ellas vegnivan preschentadas da tschertas uras dal manader tecnic da l'Archiv fonografic, dr. Brunner, en la sala 43.2 (deditgada a las universitads ed a la retschertga scientifica) en la secziun da las ciencias umanas. L'apparatura per reproducir las registraziuns era vegnida messa a disposiziun da l'interpresa Hug. Ultra da quai eran las 18 plattas en vendita per 4 fr. il toc e per 60 fr. sco album cumplet. Pervi dal pretsch aut e pervi da l'entschatta da la guerra cun sias consequenzas economicas pudevan sa prestar la collecziun custusa quasi be bibliotecas ed autras instituziuns publicas. Ils Svizzers a l'ester, als quals la publicaziun era deditgada, pudevan dentant profiter d'ina reducziun dal pretsch. Differentas organizaziuns da Svizzers emigrads en l'America dal Nord e dal Sid han efectivamain nizzegià quell'ocasiun e cumprà la collecziun. Ins sa er che las registraziuns èn vegnidat duvradas en l'instrucziun universitara.

Ina reediziun datiers da la structura e dal tun original

La structura da la reediziun dal 2012 suonda quella da l'ediziun dal 1939. Ils texts èn gruppad en secziuns tenor lur appartenentscha linguistica e mintgina da questas secziuns è dotada d'ina introducziun en la lingua naziunala respectiva. Questas introducciuns decleran particularitads da l'ediziun e dals commentaris e furneschan ulteriuras infurmaziuns nizzaivlas per la chapientscha dals texts. Suenter las introducciuns dals responsabels actuals vegnan reproducidas las introducciuns da l'emprima ediziun che meritan anc adina l'attenziun da lecturas e lecturs.

Cun l'ediziun da las «Vuschs da la patria» han Dieth, Gauchat, Keller e Schorta realisà l'emprima publicaziun da l'Archiv fonografic che resguarda tut las

quatter linguas naziunals. Pir l'onn 2002 (Fleischer/Gadmer) è quai succedi puspè, cura ch'ins ha publitgà, ensem cun l'Archiv fonografic da Vienna, las pli veglias registraziuns dialectalas, ch'èn anc da nauscha qualitat. La publicaziun dal 1939, l'emprima publicaziun da texts accompagnads da registraziuns sonoras da l'Archiv fonografic, porscha percenter in fitg buna qualitat dal tun.

Remartgas introductivas a la reediziun dals texts rumantschs

Cuntegn da la part rumantscha

Il rumantsch dal Grischun dispona fin al preschent da furmas standardisadas regiunals. Sia variaziun en il spazi na po damai betg mo vegnir illustrada cun insatgs dals dialects, mabain tgusch er cun producciuns en las varietads regiunals. L'editur responsabel per la part rumantscha da las «Vuschs da la patria» dal 1939, Andrea Schorta (1905–1990), ha dà la preferenza a la segunda pussaivladad, preschentond en trais dals quatter texts tschernids standards regiunals. Remartgabel è ch'el ha duvrà en quest connex – en ina publicaziun che purtava il suttitel «Schweizer Mundarten auf Schallplatten» – il term «Schriftsprache». Uschia chattain nus la precisaziun «Schriftsprache des Obereengadins» avant la translaziun dal discurs da cusseglier guvernativ Robert Ganzoni (1884–1963) da Schlarigna, medemmain «Schriftsprache des Untereengadins» per caracterisar il raquint dal reverenda Schimun Vonmoos (1868–1940) da Ramosch e «Schriftsprache des Bündner Oberlandes (Surselvisch)» en connex cun l'epos «Il Gioder» da Giachen Caspar Muoth (1844–1906) da Breil. Be il quart text, ina paraula raquintada dal chalger e pur Plasch Spinas (1871–1945) da Tinizong, vegn classificà sco dialectal («Mundart von Tinizong (Oberhalbstein)»). La ferma orientaziun vers ils standards regiunals sa mussa gia en il preambel dad Andrea Schorta che discorra da «quatter idioms principals» che «han prodüt lur aignas linguas scrittas». Quests vegnan er duvrads en ils texts accompagnants da las «Vuschs da la patria»: il preambel è redigì dad Andrea Schorta en vallader, entant che las indicaziuns davart ils pledaders rumantschs èn scrittas en las varietads regiunals respectivas, quai vul dir en puter, sur-silvan, vallader e surmiran. Il privilegi d'esser represchentà cun in text dialectal è reservà al Surmeir, la regiun cun la lingua scritta la pli giuvna da lez temp.

Schorta ed il prestige da differentas tradiziuns scrittas

Il spectrum d'interess da l'editur e la situaziun politic-culturala dal temp pon expligtar la cumposiziun da la retscha da texts rumantschs. Schorta ha publitgà d'ina vart er ina collecziun da 20 registraziuns da dialects da l'onn 1926 ch'illustrescha la variaziun dal rumantsch en il spazi, da la Val Tujetsch en il nordvest dal Grischun fin en la Val Müstair en il sidost. Da l'autra vart ha el furnì ina contribuziun impurtanta al studi da la tradiziun scritta cun l'ediziun da las funtaunas da dretg da l'intschess latin. En il center da si'activitad sa chattava dentant in'ovra che reuniva l'interess per la dialectologia e quel orientà vers la tradiziun scritta: il Dicziunari Rumantsch Grischun, al qual el ha deditgà 40 onns da si'activitad (1935–1975) e ch'el ha er manà, sco schefredactor, a partir dal 1939.

L'insistenza da Schorta sin il prestige da differentas tradiziuns scrittas regiunals cun lur represchentanents renumads dal passà e dal preschent pon ins metter en connex cun publicaziuns e discurs dals onns 1930 ch'avevan servì a la propaganda per la reconuschienscha dal rumantsch sco lingua naziunala. Cun talas contribuziuns eran vegnidat derasadas infurmaziuns davart l'iarta culturala e litterara dal Grischun rumantsch. Il nov status attribü al rumantsch l'onn 1938 vegn gist er tema-

tisà en l'emprim insatg rumantsch da las «Vuschs da la patria», la contribuziun da Robert Ganzoni. Ultra da quai è da far endament che la reconuschienscha dal rumantsch sco lingua naziunala ha giugà ina rolla significativa en il rom da la defensiun spiertala dal pajais; e quella ha chattà in'expressiun efficaciosa en l'Exposiziun naziunala dal 1939 ch'è stada la chaschun per la naschienscha da las «Vuschs da la patria».

Il referiment menziunà als standards regiunals pon ins observar er en la producziun a bucca dals trais emprims pledaders: Ganzoni e Vonmoos che prelegian lur agens texts – l'emprim in discurs deditgà a la politica da linguas, il segund ina versiun scursanida da l'introducziun a ses ciclus da raquints «Steivan Paloc in mandura» – sa distanzieschan cleramain dals dialects da lur lieus da provengientscha, Schlarigna e Ramosch; e Sep Modest Nay (1892–1945), scolast secundar e deputà al Cussegl grond, oriund da la vischnanca da Breil, sco Muoth, na furnescha er betg in insatg dal dialect da Breil, recitond «Il Gioder» da Muoth. Tuttas trais producciuns a bucca èn caracterisadas da differents tratgs dals standards regiunals.

Il text surmiran – la perdigra la pli clera da l'oralitad

Ils texts da l'Engiadina Ota, da l'Engiadina Bassa e da la Surselva, caracterisads da lur referiment al standard regiunal, fan ressortir il text surmiran, il sulet che vegn classificà sco dialectal. I sa tracta da l'unic text che na vegn betg prelegì, mabain raquintà libramain dal pledader, il chalger e pur Plasch Spinas da Tinizong (1871–1945), in raquintader enconuscent da paraulas che sa distingua, cun si'appartegnentscha sociala, cleramain dals trais auters pledaders. Tenor la remartga introductiva al text surmiran en l'ediziun da las «Vuschs da la patria» dal 1939 è la registraziun sonora vegnida fatga cura ch'il text era gia fixà per la publicaziun en il cudesch. Il text inclus en l'ediziun dal 1939 correspunda per gronda part a la versiun da la paraula ch'il rimnader e perscrutader da paraulas Leza Uffer (1912–1982) ha publitgà en sia dissertaziun ed en l'ediziun da las istorgias da Plasch Spinas, ina versiun che sa basa da sia vart sin ina registraziun dal raquint a bucca da Plasch Spinas.

En connex cun la caracterisaziun dal text surmiran sco «dialectal» èn da resguardar las resalvas dad Uffer, tenor il qual il raquintader glischna tgusch en la lingua scritta cura ch'el discorra. Quest champ da tensiun tranter la lingua scritta ed il dialect discurre sa manifestescha, sch'ins cumpareglia tranter ellas las trais versiuns stampadas da la paraula (en las «Vuschs da la patria» dal 1939 ed en las duas publicaziuns dad Uffer dals onns 1945 e 1958) e la registraziun sonora.

Il text surmiran cuntegnì en las «Vuschs da la patria», il sulet che na reproducescha betg in text scrit, cuntegna ultra da quai in dumber considerabel d'articulaziuns betg cleras, per part nunchapiblas, da scumbigls da plets, d'auto-correcturas, d'ellipsas e da midadas da la construcziun. Cun las caracteristicas numnadas merita il raquint da Plasch Spinas, sco perdigra la pli clera da l'oralitad entaifer la retscha da texts rumantschs, in interess particular.

Ils texts rumantschs

- Engiadina Ota: Robert Ganzoni «Il retorumsch»
- Engiadina Bassa: Schimun Vonmoos «Co ch'eu sun gnü tanter ils scripturs»
- Surselva: Sep Modest Nay «La perdanza de tschels onns»
- Surmeir: Plasch Spinas «Nussigner a Son Peder segl fagn»

La preschentaziun:

Archiv fonografic da l'Universitad da Turitg. Vuschs da la Svizra en registraziuns istoricas. [2 discs cumpects, cudesch accompagnant e carnet cun las transcripziuns foneticas]. Frauenfeld 2012.

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=3660
www.chatta.ch